

Proč a kdy byla nahrazena „osoba“ právním subjektem?*

(Úvahy ke genezi pojmu osoba v právním smyslu)

Karel Beran**

1. Pojem osoby v právním smyslu vs. právní subjekt

Položíme-li současnému právníkovi otázku, co je to osoba, pravděpodobně odpoví, že jde o obecný pojem, který jako své subkategorie zahrnuje osobu právnickou a fyzickou. Pokud se zeptáme dále, v čem se tento obecný pojem „osoba“ liší od pojmu „právní subjekt“ zřejmě upadne do jistých rozpaků a nakonec pravděpodobně řekne, že právní subjekt a osoba, jsou synonyma. Je tomu tak ale doopravdy? Má pojem „osoba“ skutečně totožný význam jako pojem právní subjekt a pokud ne, v čem se liší? Jestliže můžeme „subjekt“ a „osobu“ zaměňovat, potom jim nutně musí být společná nějaká vlastnost, která bude stejná jak pro subjekt, tak pro osobu. Jaká vlastnost to je? Mám za to, že touto společnou vlastností musí být potenciální způsobilost

nést (subjektivní) práva a být tedy subjektem práv nebo osobou v právním smyslu. Tato způsobilost se přitom běžně označuje jako „právní subjektivita“, nebo tzv. „právní osobnost“. Zdá se tedy, že rozdíl mezi osobou a subjektem je rozdílem ve výrazu, nikoli v pojmu, protože totiž označuje potenciálního nositele subjektivních práv, lhostejno, zda jej nazveme subjektem nebo osobou.

Může se tak zdát, že mezi osobou a subjektem žádný rozdíl neexistuje. A přece se domnívám, že takový rozdíl existuje a při bližším pohledu i vyvstane. Poněkud paradoxně jej dokonce nalezneme právě při pohledu na to, co mají subjekt a osoba společné, tedy při pohledu na právní subjektivitu. Ať už subjekt a subjektivita nebo osoba a osobnost jsou vzájemně nerozlučně spjati: za subjekt (osobu) se považuje to, co má subjektivitu (osobnost), a zároveň to, co má osobnost (subjektivitu), je v právu osobou (subjektem). Takové vymezení však říká ve skutečnosti jen velmi málo, resp. nic. Jedná se totiž o klasickou tautologii (definici kruhem). Bez toho, že bychom tento kruh roztřali, se o tom, co znamená „právní subjekt“ nebo osoba v právním smyslu nic nedozvíme. K vysvětlení pojmu subjekt nebo pojmu osoba přitom vedou dvě možné cesty. Jednou z nich je vycházet z právní subjektivity jako soubo-

* Tento článek byl zpracován v rámci projektu specifického vysokoškolského výzkumu Univerzity Karlovy v Praze, který je registrován pod č. SVV 262 401.

** Doc. JUDr. Karel Beran, Ph.D., Katedra teorie práva a právních učení, Právnická fakulta Univerzity Karlovy.

ru subjektivních práv, které přiřítáme určitému „nosi-
li“ (tj. subjektu). Druhou cestou je vycházet z pojmu
osoba a tázat se, zda-li skutečnost, že někdo představuje
v právu osobu znamená, že mu v té či oné míře náleží
právní osobnost (subjektivita). Jinými slovy je třeba
určit, zdali subjektivita plyne apriorně z toho, že je
někdo osobou (subjektem), nebo zdali subjektem je ten,
komu náležejí určitá subjektivní práva, tedy subjektivita.
Obě cesty jsou v právní vědě přípustné a obě jsou
také aplikovány. V obou případech se však uplatňuje
zcela jiná metodologie.¹

V případě, že naším východiskem je **osoba** jako
skutečnost pro právo předem daná, vyvozujeme z apri-
orně chápaného pojmu osoby určité vlastnosti, které by
se měly v právním řádu promítnout. Metoda poznání je
deduktivní. Avšak k tomu, abychom mohli z pojmu
osoby cokoli „vydedukovat“ je třeba za tento pojem
dosadit něco, co si umíme představit. Z toho důvodu je
za osobu tradičně dosazován člověk jako přirozená
individuální bytost. Jestliže je však „osoba“ jen jiným
termínem označujícím „člověka“, proč potom právní
řád s pojmem člověka nepracuje (nebo jen minimálně)
a místo toho celkem důsledně užívá pojmu osoba? Od-
pověď po mém soudu souvisí s rozlišováním „světa
bytí“ a „světa mětí“. Člověk je jako fyzická bytost pří-
tomen ve fyzickém světě, zatímco „osoba“ představuje
jeho ekvivalent ve virtuálním světě právních norem,
kde bytost z masa a kostí nemůže ani existovat, ani
působit. S jistou nadsázkou tak můžeme „osobu“ ozna-
čit za zástupce člověka ve světě právních norem, zá-
stupce, jehož funkcí je působit v právním řádu jako
„subjekt“, kterému náležejí práva a povinnosti.

V okamžiku, kdy uvažujeme o **subjektu práva**,
aniž bychom měli na zřeteli jeho předobraz v člověku,
je tím „prvním“ z čeho vycházíme právní subjektivita
jako potenciální soubor subjektivních práv, které sub-
jektu náleží. Při definování pojmu subjekt tak vychá-
zíme z právního řádu a pojem subjektivity a tedy i právního
subjektu **indukujeme**. Právní subjektivita je tedy
tím, co určuje, kdo bude právním subjektem. Tím se
dostáváme k jádru odlišení osoby a subjektu. Tento roz-
díl můžeme také osvětlit na tom, co je účel a co prostře-
dek k jeho dosažení. V případě, že vycházíme z pojmu
osoby je účelem „osoba“ zatímco její osobnost (subjek-
tivita) je prostředkem k tomu, aby osoba mohla v právní
řád působit. Jestliže však vycházíme ze subjektivity
(tj. potenciálního souboru subjektivních práv) jako
z účelu, potom je subjekt pouhým prostředkem, geome-
trickým bodem, ke kterému se subjektivní práva vážou.
Pojem právního subjektu je tak zcela odtržen od svého
původního kořene, kterým je člověk.

Domnívám se, že naše právní teorie jako obecný
pojem označující nositele subjektivních práv mnohem
spíše než „osobu“ používá pojem „subjekt práva“. To se
projevuje i v tom, že česká terminologie ani nezná ter-
mín, se kterým běžně pracuje německá právní věda, tzv.
„právní osobu“ (Rechtsperson), která zahrnuje jak
osobu fyzickou, tak osobu právnickou. Nejen však to.
K. Eliáš a B. Havel dokonce tvrdí, že právnická osoba
by měla být ve skutečnosti označována jako „právní
osoba“. Vycházejí přitom z toho, že název „právnícký“
není zcela přesný, neboť „*adjektivum „právnícký“ není
odvozeno od slova „právo“, nýbrž „právník“, s nímž
právnická osoba nemá nic společného.*“² Obecný pojem
právní osoby, která je svým rozsahem ekvivalentní poj-
mu právního subjektu, tak zužují na pojem, který zahr-
nuje pouze jednu subkategorii, tj. osobu právnickou.
Tím se nutně přiklánějí k chápání „osoby“ jako „sub-
jektu práva“. Termín „subjekt práva“ totiž zároveň i vy-
povídá o koncepci, ze které tento pojem vychází. Tento
právně-technický přístup k osobě je však teprve „pro-
duktem“ poslední doby. Kořeny pojmu osoby v právní
smyslu naznačují, a je to jen logické, že původní
vývoj byl opačný. Postupoval od člověka, kterému jako
reálné bytosti určitá práva náležela.

**Cílem tohoto článku je popsat, jak se pojem oso-
by vyvíjel a kdy došlo k jeho odtržení od jeho před-
obrazu, kterým je člověk.** Této problematice se
v české právní vědě systematicky věnuje Jan Hurdík.³
Studovat podle něj pojem osoba v právním smyslu
předpokládá „*vzít na vědomí ontogenetickou a fylogene-
tickou determinovanost tohoto pojmu, závěry filosofic-
kých, teologických, psychologických a dalších věd,
z nichž pojem osoba v právním smyslu čerpal a čerpá
své zdroje...*“⁴. Právě proto, že je Hurdíkův deduktivní
přístup spíše ojedinělý má pro současnou českou právní
vědu průkopnický význam a zasluhuje intenzivní pozor-
nost. Z toho důvodu jsem se i pokusil kriticky reflektovat
jeho závěry a na některých místech také poskytnout
alternativní vysvětlení či názor.

² Eliáš, K. – Havel, B.: Osoby právnické In: Knappová, M. – Švestka, J. – Dvořák, J. a kolektiv: Občanské právo hmotné 1, 4. aktualizované a doplněné vydání, Praha, ASPI, a.s., 2005, str. 201.

³ Hurdík, J.: Osoba a její soukromoprávní postavení v mě-
nícím se světě. Brno 2004 [citováno jako „Hurdík, J.:
Osoba“], str. 18.

Hurdík, J.: Pojem osoba a geneze jeho obsahu jako základ
konstrukce osob v právním smyslu. Časopis pro právní vědu
a praxi č. 3/2000 [citováno jako „Hurdík, J.: Pojem osoba“],
str. 306.

⁴ Hurdík, J.: Pojem osoba, str. 306.

¹ K tomu srovnej Knapp, V.: Vědecká propedeutika. Praha
2003, str. 72.

2. Starověký koncept „persona servilis“

Jan Hurdík tvrdí, že pro vývoj pojmu osoba byla velmi důležitým obdobím antika, v níž se tento pojem zrodil, byl přijat mezi lidmi a také v něm začala být spatřována lidská individualita.⁵ V tomto období se užívalo k označení charakteristiky člověka různých výrazů. Původním výrazem pro jeho označení byl v antické řečtině výraz „**anthropos**“. Výraz **soma** byl užíván za Hesioda a vyjadřoval předmět pozorování jiných lidí nebo označení osoby v právním smyslu. Dále se objevil výraz **prosopon**, jehož původním významem byla divadelní maska. Později se jeho význam změnil do mnoha různých podob. Například určoval typ člověka, který byl reprezentován určitým druhem masky. „*Konečným smyslem, který starořečtina výrazu prosopon přiznala, bylo označení jednotlivce ve smyslu dnešního běžného pojmu osoby.*“⁶ Podle J. Hurdíka převzala antická latina řecké pojmosloví i s jeho vývojovými tendencemi, a tak dominantního výrazu ve smyslu označení lidského jednotlivce, případně jeho charakteristiky či některých jeho vlastností nabývá pojem „**persona**“, jehož původním významem byla rovněž maska. Dále se výrazu užívalo k označení sociální role, osoby v právním smyslu, charakteru jedince a filozofického pojmu osoby. „*Výraz persona se současně zevšeobecňuje a vyjadřuje zásadně lidské individuum vybavené rozumem.*“⁷ Lübtow však zdůrazňuje, že význam pojmu „persona“ ve smyslu masky, kterou si nasazovali herci v divadle není jedinou významovou možností. Výraz persona znamenal i roli, která přísluší masce dotyčného činoherce.⁸ K významu „člověk“ tak dospělo slovo persona tím způsobem, že bylo přeneseno z divadelního světa do světa sociálního, kde označuje toho, kdo v sociálním životě hraje roli občana, svobodného, otce, syna atd. Ke všem těmto rolím jsou totiž způsobilí pouze lidé.

Při úvahách nad pojmem „persona“ v antice však musíme mít stále na paměti, že nám jde o kořeny abstraktního pojmu „osoba“ v právním smyslu. Na první pohled by se tak skutečně mohlo zdát, že starověké římskoprávní pojetí znalo dvojí význam osoby. Ten zahrnoval jednak lidi, tedy svobodné a otroky, jednak osoby v právním slova smyslu, tedy osoby, které otroky nejsou. Pojem osoby a pojem člověka se nekryly, neboť otroci nebyli žádnými osobami. Proto by se mohlo i zdát, že právě z tohoto důvodu potřebovalo římské

právo abstraktní pojem právního subjektu, který měl být nalezen v pojmu osoby. Podle Lübtowa však takto abstraktní pojem osoby klasickému římskému právu v žádném případě znám nebyl.⁹ To dokazuje mimo jiné skutečnost, že Gaius pojednává o otrockém právu jako o „*ius quod ad personas pertinet*“ a mluví zcela nepokrytě o „*persona servilis*“ (I, 121) a „*persona servi*“ (II, 187; III, 189). S tímto slovním užitím však rozhodně nestojí v rozporu, když počítá otroky k „*res corporales*“. Otroek tak znamená obojí, osobu i věc. Podle Carolsfelda tak pojem „persona“ neznamenal v antickém období právní subjekt, nýbrž v běžném jazykovém užití pojem „člověk“ a neměl tak žádný právně-technický význam.¹⁰

Stejný omyl jako pro osobu přirozenou však platí i pro **osobu právnickou**. Sedláček dokonce tvrdí, že „*celá velká literatura o právnické osobě není ničím jiným, než variacemi na sporé výklady justiniánských Digest o právnické osobě.*“¹¹ Tomuto pohledu napomáhá i současná koncepce učebnic římského práva, které pojem „právnické osoby“ používají s naprostou samozřejmostí, jako by tento pojem byl snad produktem římské jurisprudence. Příkladem může být J. Kincl, který říká, že „*právnické osoby jsou útvary umělé, osoby jenom fiktivní, jenom v právu existující, proto se někdy k jejich označení užívá také výrazu osoby mystické nebo osoby morální.*“¹² O korporaci přitom uvádí, že vzniká sdružením osob za jistým společným cílem a při své činnosti se řídí předem danými stanovami. Korporace je pak nezávislá na existenci jednotlivých osob, které ji tvoří. „*Tuto povahu korporace pregnantně vyjadřuje definice římských právníků, např. dluhuje-li se co popolitosti, nedluhuje se to jednotlivcům, dluhuje-li co popolitost, nedluhují to jednotlivci (Ulpianus). To znamená, že majetek korporace není ve vlastnictví (resp. spoluvlastnictví) členů korporace a naopak: na majetek členů nemá korporace vůbec žádná práva.*“¹³ Obdobně se o právnických osobách zmiňuje i K. Rebro, když říká, že právnické osoby v římském právu jsou reprezentovány zejména korporacemi, přičemž „*pod korporací se rozumí organizovaná jednota přirozených osob (universita, personarum, collegium, corpus), která tvoří samostatný právní subjekt, celkem odlišný od svých členů.*“¹⁴ Tento přístup právních romanistů však zdaleka není jen produktem současnosti. Obdobnou koncepci nalezneme i u O. Sommera, podle kterého „*[o]soby*

⁵ Hurdík, J.: Pojem osoba, str. 307.

⁶ Tamtéž. V tomto smyslu pravděpodobně poprvé užil výrazu prosopon Polybos ve 2. století před n. l.

⁷ Tamtéž, str. 308. K tomu srovnej Nédoncelle, M.: Prosopon et persona dans l'Antiquité classique. Revue des sciences religieuses, roč. 1948, str. 227n.

⁸ Lübtow, U.: Zur Theorie des Rechtssubjektes und ihrer geschichtlichen Entwicklung. In: Festschrift für Ernst Wolf, Köln 1985, str. 448n.

⁹ Tamtéž.

¹⁰ Carolsfeld, S.: Geschichte der juristischen Person. München 1969 (reprint vydání – München 1933), str. 53.

¹¹ Sedláček, J.: Právníká osoba. Legislativní problém občanského zákoníku. Právník č. 11/1933, str. 330.

¹² In: Kincl, J. – Urfus, V. – Skřejpek, M.: Římské právo (1. vydání). Praha 1995, str. 80.

¹³ Tamtéž.

¹⁴ In: Rebro, K. – Blaho, P.: Římské právo (3. vydání). Bratislava 2003, str. 181.

právnícké jsou útvary sociální, kterým právní řád přiznává způsobilost k právům, ačkoliv nejsou osobami přirozenými (odtud starší terminologie: *persona ficta, mystica, moralis*).¹⁵ Stejně tak i J. Vančura používá pojem právnícké osoby jako pojem, se kterým římské právo běžně pracovalo, když říká: „*Soukromé korporace slují spolky, universitates, kolegia, sodalici; k jejich vzniku jako osoby právnícké stačilo dle zákona XII desek, sestoupilo-li se několik osob dle stanova (pactio), jež nesměly obsahovati nic nemravného a nedovoleného; úředního povolení třeba nebylo.*“¹⁶

Ve skutečnosti však žádný **abstraktní pojem pro právnícké osoby** v klasickém římském právu neexistoval. Útvary, které dnes označujeme jako právnícké osoby, byly upravovány vždy jen kasuisticky. Jako označení s všeobecným obsahem přicházejí v úvahu pojmy: *corpus* a *collegium*, později *universitas*.¹⁷ To, že pojem právnícká osoba nevytvořili Římané tvrdí i Lübtow, který podotýká, že římskému právu nebyl dokonce ani znám abstraktní pojem státu, namísto něj Římané užívali označení *Populus Romanus* (římský národ).¹⁸ Rozhodující skutečností tak nebyl bezbarvý a bezobsažný pojem státu jako dnes, nýbrž národ jako živá, jednotlivým občanům nadřazená jednota v obměně svých generací, zkratka: *universitas civium succedentium*. Stejně tak pojmy jako město – městská obec (*municipium*) a spolek (*collegium*) byly považovány za jednotu – *universitas*.¹⁹ Klasické římské právo a německé středověké právo neoddělují *universitas* od jejích členů, nýbrž je spojují do společenství; považují ji za „jednotu“ aniž by vznikala nový právní subjekt. Zároveň je však *universitas* nezávislá na změně svých členů a mezi její kolektivní sférou a sférou individuální vede ostrá hranice.²⁰

Vraťme se proto k Sedláčkovi, podle kterého „*citáty v Digestech týkající se právníckých osob byly pozitivně-právním předpisem obecného práva, které platilo v západní Evropě do konce 18. století, opakovaním se vžily a byly považovány za platné z rozumu samotného.*“²¹ Toto tvrzení je do značné míry pravdivé, nicméně je třeba mít na paměti, že pojem právnícké osoby vznikl na základě exegeze římského práva teprve v 19. století. Většinou se má za to, že jej vytvořil F. C. Savigny. To však není zcela přesné. Je pravdou, že Savigny dal pojmu „právnícká osoba“ obsah, který je pro ni určující do současnosti. Pojem právnícké osoby jako

takový však Savigny nevytvořil. Učinili tak již jeho předchůdci – právní pandektisté. V návaznosti na Gierkeho dějiny soukromého práva je prvenství v zavedení pojmu právnícká osoba připisováno Heiseho publikaci o systému pandekt z roku 1807.²² Podle Schnizera však byl výraz právnícká osoba vůbec poprvé použit Hugem²³ roku 1798 a jemu H. Schnizer připisuje i samotné autorství tohoto pojmu.²⁴ V žádném případě však nelze tvrdit, že byl pojem „právnícké osoby“ znám již ve starověku.

Je tedy třeba dát za pravdu J. Hurdíkovi, pokud tvrdí, že pojem osoba měl v antice význam lidské individuality, člověka, tedy význam, který nikterak nekoresponduje s dnešním pojetím osoby v právním smyslu. **Zároveň je však třeba vzít na vědomí, že starověk neznal abstraktní pojem osoby v právním smyslu, ať už se to týkalo osoby fyzické nebo osoby právnícké.** Tvrzení Jana Hurdíka o tom, že „*lze v současné právnícké literatuře a právnícké terminologii spatřovat výrazná rezidua kořenů, z nichž pojem osoba historicky vyrůstal,*“²⁵ považuji z tohoto hlediska za nesprávné. Spíše se shodují s Lübtowem, podle kterého je pojem „*právní způsobilost*“ římskému právu neznámý, stejně jako pojem „*právní subjekt*“.²⁶ Z těchto důvodů mám i za to, že starověká a současná koncepce pojmu osoby nemají téměř nic společného.

3. Středověký koncept „*corpus mysticum*“

Abstraktní pojem osoby, avšak mnohem více v teologickém, než právním slova smyslu, se podle Schnizera začíná objevovat ve středověkém učení 13. století. Z tohoto období také pocházejí pojmy „*persona ficta*“, „*mystica*“ nebo *repraesentata*.²⁷ Podle J. Hurdíka však pojem osoba ovlivnil již raný středověk. V této souvislosti se zmiňuje o Boethiovi (480–524), který tvrdil, že základním faktorem osoby je autonomie. Rovněž **Tomáš Akvinský (1225–1274)** se prý podílel na vývoji tohoto pojmu. Osobou je podle něj subjekt, který je chápán jako rozumová substance nebo samostatné a jedinečné individuum. Dochází také k momentu, kdy je osoba chápána ve smyslu sebeuvědomění a je odpovědná za své činy, což jsou základní obecné znaky přijaté moderní dobou.²⁸ Je nepochybné, že středověké chápání pojmu osoba bylo determinováno křesťanskou teologií.

¹⁵ Sommer, O.: Učebnice soukromého práva římského – Obecné nauky. Praha 1933, str. 197–203.

¹⁶ Vančura, J.: Úvod do studia soukromého práva římského, Praha 1923, str. 72.

¹⁷ Schnizer, H.: Die Juristische Person in der Kodifikationsgeschichte des ABGB. In: Festschrift zum 60. Geburtstag von Walter Wilburg, Graz 1965, str. 146.

¹⁸ Lübtow, U.: op. cit., str. 448.

¹⁹ Tamtéž.

²⁰ Tamtéž, str. 450.

²¹ Sedláček, J.: op. cit., str. 330.

²² Heise, A.: Grundriss eines System des Gemeinen Zivilrechts. Heidelberg 1807, str. 8n.

²³ Hugo, G.: Lehrbuch des Naturrechts als einer Philosophie des Positiven Rechts. Berlin 1798, str. 45.

²⁴ Schnizer, H.: op. cit., str. 144.

²⁵ Hurdík, J.: Pojem osoba, str. 308.

²⁶ Lübtow, U.: op. cit., str. 440.

²⁷ Schnizer, H.: op. cit., str. 146.

²⁸ Hurdík, J.: Pojem osoba, str. 308.

Křesťanství podle Hurdíka přineslo nový, obohacený význam pojmu osoba, který používá při označení trojjediného boha jako jediné božské substance („tres personae, una substantia“). Osoba je tedy konfrontována se svou podstatou (substantia) a představuje transformovanou jevovou podobu jediné božské substance. „Současně se v křesťanském učení o Svaté trojici pojmu osoba užívá k označení jedinice existujícího sama o sobě, dále neredukovatelného a vymezeného vůči okolnímu prostředí.“²⁹ V hodnocení významu křesťanské teologie se Hurdík shoduje např. i s E. Bernatzikem, podle kterého středověká teologie považovala za právní subjekty ve smyslu subjektů způsobilých vlastnit „nejen světce a anděla, ale také trojjediného Boha.“³⁰ Zdá se tedy, že Jan Hurdík vyvozuje ze středověké křesťanské dogmatiky základ pro abstraktní pojetí osoby v právním smyslu jako čehosi, co je konfrontováno se svojí podstatou. Tedy člověk jako podstata, osoba jako jeho transformovaná podoba.

Podle mého názoru se však vliv středověké teologie na abstraktní pojem osoby v právním smyslu přeceňuje. Mám za to, že proti této hypotéze mluví následující argumenty: Především není jisté, do jaké míry se jedná o abstraktní koncepci osoby a do jaké míry jde o antropomorfní smýšlení lidí, které má své kořeny v mytologickém obrazu světa. Z tohoto pohledu se pohanské chápání bohů jako právních subjektů příliš neliší od toho křesťanského. Nesmíme ani zapomenout na to, jak byla řecká a římská mytologie antropologicky orientovaná, což se projevovalo především v tom, že pohanští bohové byli přes všechny nadlidské schopnosti vybaveni i vlastnostmi zcela lidskými. Jak ukázal Bernatzik,³¹ právě k tomuto problému se již před více než 300 lety zcela trefně vyjádřil italský moralista Filliucius, který ve svém díle *De statu ecclesiae* prohlásil: „Jako by ten, kdo má být skutečným občanským pánem, měl být osobou politickou, která může s jinými sdílet náš občanský život a lidskou společnost. Občanské panování je totiž od přirozenosti uzpůsobeno ke společenskému životu, který spočívá ve vzájemných výměnách dávání a přijímání. Ale Kristus taková osoba není.“³²

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Bernatzik, E.: Kritische Studien über den Begriff der juristischen Person und über die juristische Persönlichkeit der Behörden insbesondere. In: Archiv für öffentliches Recht sv. 5/1890, str. 64. [Taktéž jako Reprint, in: Forschung aus Staat und Recht, Wien 1996.] Není-li uvedeno „Reprint“, citace se vztahuje na původní vydání z roku 1840.

³¹ Tamtéž, str. 67.

³² „Ut quis sit verus dominus civilis debeat esse persona politica, quae vitam nobiscum civilem societatumque mutuum cum aliis exercere possit. Dominium enim civile ad vitam socialem quae consistit in mutuo commercio dandi et accipiendi natura sua est ordinatum. Sed Christus non est hujusmodi persona.“ Za překlad tohoto latinského citátu do češtiny děkuji J. Šejdlovi, který působí na katedře právních dějin PF UK v Praze jako interní doktorand)

Zdá se tak, že jak pro starověk, tak i středověk nebylo neobvyklé přisuzovat lidské vlastnosti nadpřirozeným bytostem; stejně tak, jako byla bohům a svatým přiznána právní subjektivita. Jak uvádí Bydliński, archaické právní řády považovaly dokonce za bytosti s vlastní hodnotou, tj. za osoby v slabém slova smyslu, také zvířata, stromy a částečně i předměty denní potřeby.³³ Právní subjektivita tak byla přiznávána nejen trojjedinému bohu, nýbrž i zvířatům. Byla jim tak přiznávána vůle, která byla analogická vůli člověka. To umožňovalo i tresty pro zvířata, jakož i zvířecí procesy, které se podle Gierkeho konaly na německém území ještě za středověku.³⁴

Máme-li tak ve středověku hledat kořeny abstraktního pojmu osoba v právním smyslu, potom je zřejmě na místě vzít v úvahu nejspíš pojem „corpus mysticum“, zahrnující společenství věřících.³⁵ V této souvislosti by mohla být inspirativní otázka právní osobnosti církevních úřadů v okamžiku, kdy se v rámci církve začaly vydělovat sbory kanovníků oproti biskupům a církvi jako takové. Problém nastal v okamžiku, kdy měl být rozdělen církevní majetek. Podle Bernatzika se kanonické právo v této otázce lišilo od práva římského a naopak navazovalo na právo germánské. Kanonické právo té doby tak přiznávalo právní osobnost nejen sborům kanovníků nebo biskupům, ale dokonce všem církevním úřadům. Již tehdy se v této souvislosti vynořila otázka, jak je možné, že církev tvoří jeden právní subjekt, jednu právnickou osobu, a přece se skládá z mnoha takových „právnických osob“. Touto otázkou se zabýval právník Sinibaldus Fliscus (1195–1254), který do historie vstoupil jako pozdější papež Innocens IV. Ten si povšiml, že když klerikové někoho žalují, tak žalují ve jménu církve. Co lze však očekávat od sporu, v němž na obou stranách figurují subjekty, jež jsou oba součástí jedné právnické osoby – církve? Výsledek takového sporu totiž v konečném důsledku nemůže přinést žádné výhody ani nevýhody. Proto Innocens IV. přišel s konstrukcí kdy právní subjektivitu přiznal nejen církevním úřadům, ale dokonce i církevním statkům, které označoval za „speciální církev“ na rozdíl od „společné církve“. Podle Bernatzika tak právě díky kanonickému právu, které trvale spojilo majetek s úřadem, bylo uznáno pojetí úřadu jako osoby v právním smyslu.³⁶

Po mém soudu však ve středověku ještě termín osoby jako abstraktní pojem znám nebyl. Zřejmě však lze konstatovat, že pozdní středověk vyvinul korporáční nauku a vytvořil určité předpoklady pro to, aby novověký racionalismus mohl vytvořit pojem osoby práv-

³³ Bydliński, F.: Die „Person“ im Recht. In: Kalss, S. – Nowotny, Ch. – Schauer, M. (eds.): Festschrift Peter Doralt zum 65. Geburtstag, Wien 2004, str. 81.

³⁴ Gierke, O.: Deutsches Privatrecht, Erster Teil: Allgemeiner Teil und Personenrecht. Leipzig 1895, str. 265.

³⁵ Schnizer, H.: op. cit., str. 146.

³⁶ Bernatzik, E.: Reprint, op. cit, str. 12.

nické. Abychom však mohli uvažovat o osobě právnícké, je nejprve třeba ujasnit si, kdy vznikl koncept osoby přirozené. Ačkoli se to může zdát překvapující, zdá se, že společnou bází jak osoby přirozené, tak osoby právnícké byl ranně novověký koncept osoby morální.

Právě pojem morální osoby, tak jak byla v průběhu 17. a 18. století vyvinuta Puffendorfem, Wolffem a Nettelbladtem, představuje kořeny současného abstraktního pojmu osoba v právním smyslu.³⁷

4. Novověký koncept „*persona moralis*“

Úvahy nad pojmem morální osoby musíme započít u **Samuela Puffendorfa (1632–1694)**³⁸, jehož dílo *De iure naturae et gentium libri octo*³⁹ z roku 1672 bývá obecně považováno za základ, z něhož vychází pozdější pojetí morální osoby. Puffendorfova koncepce morální osoby je však naprosto odlišná od té, jak ji chápeme dnes. Především Puffendorf pod morální osobou nerozumí sdružení osob, nýbrž tento pojem primárně vztahuje k člověku jako jedné z forem tzv. „morálních jsoucenců“ (*entia moralia*). Člověk je morální osobou do té míry, do jaké rozvíjí morální jsoucnost v rámci stavu, ke kterému patří. Jeho sociální status určuje jeho morální (tj. i právní) povinnosti a podle toho, jak tyto povinnosti dodržuje, je morální osobou.⁴⁰ Pojem morální osoby však nezahrnoval pouze jednotlivého člověka, nýbrž i skupiny osob (*persona composita*). Podstata složené osoby přitom spočívá v omezení svobody vůle přiroze-

ných osob, které složenou osobu tvoří. Stejně tak složená morální osoba byla koncipována na základě statusové nauky. Osobám sdruženým ve složené morální osobě nebyla společná snaha o dosažení určitého výsledku, zejména majetkového, nýbrž dobrovolné sdílení stejného statusu. Z toho důvodu nemůžeme „*personam moralis compositam*“ považovat za právního předchůdce pojmu právnícké osoby.

K pojetí „morální osoby“ se vyslovil i **Christian Wolff (1679–1754)**⁴¹ ve svém významném díle *Právo přirozené*.⁴² Výchozím bodem jeho úvah však nebyla morální jsoucnost, nýbrž morální člověk – „*homo moralis*“. Morální stav (status), který morální člověk získává, již není na rozdíl od Puffendorfovy koncepce externím objektivním prvkem, ale určitým subjektivním závazkem a oprávněním. Základní přirozenou povinností každého člověka je přitom podle Wolffa tzv. obecná obligace (*obligatio universalis*), která spočívá v povinnosti zachovat vlastní život. V okamžiku, kdy je morální člověk „oprávněn žít“, plyne z toho i minimální rozsah práv, které může požadovat po svém okolí a která nejsou již vyvozována z vnějšku, nýbrž právě z přirozenosti morální osoby.

K významnému posunu v chápání morální osoby dochází v polovině 18. století u **Daniela Nettelblada (1719–1791)**⁴³, který publikoval své dílo *Systema elementare universae iurisprudentiae naturalis* v roce 1749.⁴⁴ Ten již odlišuje „osobu přirozenou“ a „osobu morální“. Tato koncepce má dalekosáhlý význam. Pojem morální osoby je na rozdíl od dosavadních koncepcí spojován právě jen se sdružením osob, zatímco

³⁷ Právně-filozofickým konceptem morální osoby jsem se podrobně zabýval v článku Beran, K.: Proč byla morální osoba nahrazena osobou právníckou? (Přirozenoprávní kořeny pojmu „morální osoby“) Právník, 2011, in print.

³⁸ Samuel von Puffendorf (původně jen Samuel Puffendorf; do šlechtického stavu byl povýšen roku 1684) se narodil roku 1632 v Sasku, nedaleko hranic s Českým královstvím, v rodině luteránského pastora. Zpočátku studoval teologii na Univerzitě v Lipsku, ale brzy přešel do Jeny, kde vystudoval práva. Po studiu se stal učitelem v rodině švédského vyslance v Dánsku. Během krize ve švédsko-dánských vztazích byl Puffendorf (spolu s dalšími vyslanci a personálem) zajat. Právě v dánském zajetí položil Puffendorf základy pro své budoucí dílo *Elementa jurisprudentiae universalis libri duo*, vydané v Leidenu roku 1661. Tuto práci věnoval falckému hraběti kurfiftovi Karlu I. Ludvíkovi (1617-1680), který pro Puffendorfa vytvořil novou profesuru „přirozeného práva a práva národů“ na Univerzitě v Heidelbergu. Právě v Heidelbergu pak napsal svá další významná díla, jmenovitě *De iure naturae et gentium libri octo* v roce 1670 a o 5 let později pak *De officio hominis et civis*. Později působil jako historikograf na švédském a brandenburském dvoře, kde také roku 1694 zemřel.

³⁹ Puffendorf, S.: *De iure naturae et gentium libri octo*. Frankfurt – Leipzig 1759, lib. I cap. I § XII-XIII.

⁴⁰ Proto bylo možné, obdobně jako i ve starověku, považovat otroka za morální osobu.

⁴¹ Christian Wolff se narodil v roce 1679 ve Wroclawi. Stejně jako Puffendorf vystudoval Univerzitu v Jeně, konkrétně matematiku, fyziku a filosofii. V roce 1706 byl jmenován profesorem na Univerzitě v Halle v Prusku. Zde se Wollfův racionalismus záhy stal trnem v oku pietistů, jejichž centrum bylo právě na Univerzitě v Halle. Do otevřeného konfliktu se Wolff dostal poté, co uveřejnil práci *Rede über die praktische Philosophie der Chinesen*. V roce 1723 byl králem zbaven profesorského místa a musel během 48 hodin opustit Prusko. Uchýlil se do Saska na Marburskou univerzitu, kde se stal oblíbeným a vyhledávaným studenty z celého německy mluvícího světa. V roce 1740 zemřel pruský král a jeho nástupce, Bedřich II. Veliký (velký Wollfův obdivovatel), povolal Christiana Wolffa zpět do Halle. Zde se v následujících letech stal i univerzitním kancléřem a obdržel rovněž titul barona.

⁴² Wolff, Ch.: *Jus naturae*. Frankfurt 1740.

⁴³ Daniel Nettelblatt se narodil v roce 1719 v Rostocku. Vystudoval univerzitu v Halle, kde se v roce 1746 stal profesorem práva. Nettelblatt je považován za jednoho z nejvýznamnějších žáků Christiana Wolffa, jehož myšlenkové bohatství zprostředkoval další generaci právníků. Nettelblatt byl přitom učitelem těch právníků, kteří později vytvořili Všeobecné zemské právo pro pruské státy (ALR). Stal se tak jedním z nejvýznamnějších profesorů Univerzity v Halle, kde v roce 1791 zemřel.

⁴⁴ Nettelblatt, D.: *Systema elementare universae iurisprudentiae naturalis*. Halle – Magdeburg 1767, § 43.

člověk jako individuum je označován jako „osoba přirozená“. Morální osobu ve smyslu sdružení osob však nemůžeme ještě považovat za subjekt práva, nýbrž pořád jen za společné sdílení stejného statusu. Tento status se však již začíná projevat společným prosazováním jednoho cíle. V tom dochází k posunu. Přesto však morální osobu v Nettelbladtově pojetí nemůžeme považovat za předchůdce současné právnické osoby, nýbrž mnohem spíše za předchůdce osobních společností jako společností bez právní subjektivity.

S jistou mírou zjednodušení tak můžeme rozlišit **tři vývojové fáze pojmu morální osoby**: V první fázi vidí **Samuel Puffendorf** v morální osobě jevovou podobu morálních jsoucen. Tato jsoucna znamenají řád a morální osoba tedy znamená objektivní právní pořádkový model. V druhé fázi získává díky **Christianu Wolffovi** morální osoba subjektivní zabarvení. Morální osobou je člověk jako takový, člověk jako subjekt různých práv a povinností. Paralelně k této nauce byl vyvinut status *moralis* jakožto částečná právní subjektivita zaměřená na určitá práva. Na tyto myšlenky navazuje třetí vývojový krok, jehož důležitost spočívá ve významovém posunu terminologie. Představa člověka jako subjektu práv a povinností (*homo moralis*) se stává samozřejmostí. Pojem morální osoby je tak ve druhé polovině 18. století téměř výlučně rezervován pro smlouvu o sdružení – *societu*, a nikoli již pro jednotlivé individuum. Právně-dogmatická konstrukce morální osoby tak, jak ji podal **Daniel Nettelbladt**, spočívá ve sjednocení jednotlivých vůlí ve vůli společnou. Vidíme zde první náznak osamostatnění *society* od jednotlivých osob, které jí tvoří.

Jakkoliv jsou však jednotlivá výše uvedená pojetí rozdílná, to, co je spojuje, je **statusová nauka** vztahující se k osobě. „Právo, status a osoba jsou vzájemně neoddělitelně spojeny a vytvářejí filozofický a dogmatický podklad celého systému práva vůbec.“⁴⁵ Racionalistické koncepci přirozeného práva tohoto období je ještě cizí dělení osobnostního a majetkového práva. Všechno právo je osobnostní právo a je projevem toho či onoho statusu. Neexistuje žádná ohraničitelná majetková sféra individua, nýbrž pouze jednotlivý konkrétní status. Právě díky tomuto statusu se člověk stává osobou v právním smyslu a zároveň mu jsou jako důsledek tohoto „stavu“ zprostředkována různá majetková práva a povinnosti. S tím souvisela i „teorie děleného vlastnictví“, se kterou jsme se mohli ve středověku setkat.⁴⁶ Status jednotlivce určoval míru jeho právní subjektivity. Se získáním nového statusu se také získávala nová další částečná právní způsobilost (*Teilrechtsfähigkeit*), jiná

tím byla eventuelně ztracena.⁴⁷ Statusová nauka je přitom typická pro postupně překonávané středověké feudální právo, které všeobecnou právní způsobilost lidí neznalo. Právní subjektivitu měli pouze šlechtici a svobodní. Právě členění národa na šlechtu, svobodné a nesvobodné představuje jádro středověkého stavovského dělení osob. Ve středověkém právu se právní postavení jednotlivce, a tedy i jeho právní subjektivita, odvozovala od jeho stavovské příslušnosti. Šlechtic měl jiná práva než měšťan nebo sedlák.⁴⁸ Podle Hurdíka je tak starověké a středověké období charakterizováno „*apriorní nesvobodou jednotlivce, apriorní nerovností jednotlivce, akceptací společenských diferencí a jejich fixace právem, a pozicí jednotlivců budované zpravidla na vzájemně aktivní pozitivní míře integrace jednotlivce do určité společenské skupiny.*“⁴⁹

Do doby, kdy právní nauka odvozovala rozsah práv a povinností od rozdílného statusu osoby, nemohla ještě existovat idea všeobecné právní způsobilosti člověka. K tomu bylo třeba překonat koncepci práva jako derivátu toho kterého statusu, který jako souhrn určitých povinností zaručoval určité místo osoby ve společnosti. Právní subjektivita tak do této doby nebyla potenciálním „právním majetkem“ každého člověka, nýbrž aktuální právní a povinnostní situací. Zásadní změnu v pohledu na člověka jako na osobu se všeobecnou právní způsobilostí přinesl až racionalismus vrcholného novověku, ve kterém „*dostává pojem osoba nový a dominantní význam, který je založen na chápání osoby jako obrazu lidské bytosti, jako výrazu pro označení člověka ve smyslu sebeuvědomělého subjektu, odpovědného za své činy, aktivního tvůrce dějin.*“⁵⁰

5. Moderní koncepce osoby jako „causy finalis“

Požadavek všeobecné právní způsobilosti člověka byl až výsledkem oddělení práva a morálky, založení morálního zákona na postulátu svobodného individua a práva jako prostředku k uskutečnění jeho svobody. Filozofické předpoklady pro tuto koncepci vytvořil **Immanuel Kant (1724–1804)**. Nelze však ani zapomenout na **Reného Descarta (1596–1650)**, který „*měl zásadní vliv na přijetí pojmu osoby jako sebeuvědomělého individua, jako myslící bytosti, kterážto vlastnost je základem jeho existence.*“⁵¹ Postupem označovaným jako metodická skepse Descartes dospěl k základnímu sta-

⁴⁷ Lipp, M.: op. cit., str. 255.

⁴⁸ K tomu srovnej Malý, K. a kol.: Dějiny českého a československého práva do roku 1945. Praha 2005, str. 76–77.

⁴⁹ Hurdík, J.: Osoba, str. 30.

⁵⁰ Hurdík, J.: Pojem osoba, str. 310.

⁵¹ Tamtéž.

⁴⁵ Lipp, M.: „*Persona moralis*“, „*Juristische Person*“ und „*Personenrecht*“ – eine Studie zur Dogmengeschichte der „*Juristischen Person*“ im Naturrecht und frühen 19. Jahrhundert. In: *Quaderni Fiorentini* 11/12, 1982/83, str. 255.

⁴⁶ K tomu srovnej Hurdík, J.: Osoba, str. 32.

vebnímu kameni své filosofie, totiž jistotě, že sám subjekt existuje. Descartovými slovy výpověď: „*Já jsem, já existuji, je nutně pravdivá, kdykoli ji pronesu, nebo pojmu myslí.*“⁵² Jistota veškerého dalšího vědění je pak získána deduktivní argumentací, založené na této původní jistotě.

Odpověď na otázku proč by sociální status osoby neměl být tím, co určuje její práva a povinnosti však přinesl teprve **Kant** ve svých *Základech metafyziky mravů*, které si ve své době získaly širokou čtenářskou oblibu. V revoluční náladě konce 18. století Kant vědecky zdůvodňuje rovnost občanů před zákonem. Do té doby Bohem „posvěcené“ stavovské uspořádání společnosti nebylo možné popřít ničím menším než právě metafyzicky zdůvodněným statusem rovnocennosti lidí. Kantovo zdůvodnění pojetí osoby jako „causae finalis“ (tj. svého vlastního cíle) se právě pokouší vyhnout metafyzickým východiskům a v mnohém vychází z podobného principu jako je tomu u Descarta. Totiž z jistoty existence a hodnoty vlastního myslícího subjektu. „*Má-li tedy existovat nejvyšší praktický princip, který je vzhledem k lidské vůli kategorickým imperativem, musí to být takový, který z představy toho, co je nutně účelem pro každého, poněvadž je to účel sám o sobě, tvoří objektivní princip vůle, a proto může sloužit za obecný praktický zákon.*“⁵³ Právě tím, že Kant filosoficky potvrdil a povýšil pozici každého jednotlivce do říše svých vlastních účelů, zároveň tím také přiřkl každému jednotlivci jeho důstojnost a vlastní hodnotu. „*V říši účelů má vše buď nějakou cenu, nebo důstojnost. Namísto toho, co má cenu, lze klást i něco jiného jako ekvivalent, ale to co je naproti tomu povzneseno nad jakoukoli cenu, a co proto nepřipouští žádný ekvivalent, má důstojnost.*“⁵⁴ Každý člověk, jakožto účel sám o sobě, má svou vnitřní hodnotu, tj. důstojnost. Ta podle Kanta spočívá v autonomii vůle, resp. ve svobodě vůle, kterou však Kant chápe v mezích zákonných pravidel, jímž každá osoba podléhá. Důstojnost přitom vysvětluje především jako lidskost, která je integrální součástí osoby.⁵⁵ Když Kant dovodil, že člověk by měl být svým vlastním účelem a nikoliv prostředkem k dosahování účelů cizích, zároveň tím také řekl, že člověk má přirozené právo na uznání své osobnosti, které je založené v ní samotné. Tím byl definitivně překonán koncept, podle kterého náleží člověku morální osobnost v návaznosti na jeho sociální status. Pro Kanta již morální osoba nepředstavuje právní termín, nýbrž znamená vyjádření svobody člověka vázaného mravním zákonem.⁵⁶

⁵² Descartes, R.: *Meditace o první filosofii*. Praha 2001, str. 28.

⁵³ Kant, I.: *Základy metafyziky mravů*. Praha 1990, str. 91.

⁵⁴ Tamtéž, str. 97.

⁵⁵ Hurdík, J.: *Pojem osoba*, str. 310.

⁵⁶ „*Die moralische Persönlichkeit ist also nichts anderes, als die Freiheit eines vernünftigen Wesens unter moralischen*

Právo je v té chvíli, jak podotýká následně **Friedrich Carl von Savigny (1779–1861)**, „*vytvořeno za účelem zajištění této svobody k mravnímu jednání, jeho podstata je tedy odlišná od morálky. Každý člověk je proto osobou ve smyslu subjektu práva.*“⁵⁷ Právě tím, že Kant stanovil svůj kategorický imperativ, vytvořil prostor pro oddělení morálky a práva. Právo se od té doby považovalo za prostředek, který je zde pro naplnění morálního zákona. Kant tak vytvořil prostor, který Savigny plně využil a jehož slova se následně stala téměř notoricky známými.⁵⁸ „*Zde se tedy klade otázka: kdo může být nositelem nebo subjektem právního vztahu? Tato otázka se týká potenciálního 'měti' práva nebo právní způsobilosti... Proto musí původní pojem osoby nebo právního subjektu spadat v jedno s pojmem člověka a tato původní identita obou pojmů může být vyjádřena následující formulí: každý (jednotlivý) člověk a pouze (jednotlivý) člověk je právně způsobilý.*“⁵⁹

Právě přijetím axiomu zásadního rozlišení mezi člověkem jako morální osobou a právním subjektem se otevřela cesta k modernímu pojetí abstraktního pojmu osoby v právním smyslu. Právě tím byly vytvořeny předpoklady pro rozlišování pojmu **osoby přirozené** (kterou jako termín zavedl již Nettelbladt) a **osoby právnícké**. Jestliže se totiž subjektivita stala výhradně právním pojmem, nemusela být omezena jen na jednotlivce, jako tomu bylo dosud.

Proto se podle Savignyho mohly i uměle vytvořené subjekty stát nositeli subjektivních práv a povinností. Tyto uměle vytvořené subjekty Savigny označuje jako právnícké osoby (juristische Person). I nadále samozřejmě zůstalo chápání právní subjektivity spojeno s problematikou svobodného mravního jednání člověka, ale samo o sobě nepředstavovalo již morální, nýbrž ryze právní kategorii. Etické bytí člověka tak podle Savignyho vyžaduje obecnou způsobilost k právům a povinnostem, aniž by ji tím však posouvalo do morální roviny, jako tomu bylo v případě přirozenoprávních pojetí. „*Právní subjektivita je tak pouze předpokladem pro to,*

Gesetzen.“ (Kant, I.: *Einleitung in die Metaphysik der Sitten*, IV, sv. 7, str. 327.)

⁵⁷ „*Alles Recht ist vorhanden um der sittlichen, jedem einzelnen Menschen inwohnenden Freyheit willen. Darum muss der ursprüngliche Begriff der Person oder des Rechtssubjekts zusammen fallen mit dem Begriff des Menschen.*“ (Savigny, F. C.: *System des heutigen Römischen Rechts* (sv. II). Berlin 1840 [citováno jako „Savigny, F. C.: *System II*“], str. 2.)

⁵⁸ Savigny, F. C.: *System II*, str. 1.

⁵⁹ „*Hier ist also die Frage zu beantworten: Wer kann Träger oder Subjects eines Rechtsverhältnisses seyn? Diese Frage betrifft das mögliche Haben der Rechte, oder die Rechtsfähigkeit... Darum muß der ursprüngliche Begriff der Person oder des Rechtssubjekts zusammenfallen mit dem Begriff des Menschen, und diese ursprüngliche Identität beider Begriffe läßt sich in folgender Formel ausdrücken: Jeder einzelne Mensch, und nur der einzelne Mensch, ist rechtsfähig.*“

aby byl člověk způsobilý v právní rovině stanovit vnější hranice, které mu umožní svobodný rozvoj jeho morální osobnosti.⁶⁰ Právo tak panuje od Savignyho doby v oblasti majetku, mravnost tam, kde se jedná o osobu samu o sobě. Savigny definitivně odděluje právnickou osobu od osoby morální a formuluje moderní nauku o právnické osobě, když říká:⁶¹ „Používám proto pouze název právnická osoba (vůči které pak stojí v protikladu přirozená osoba, tj. jednotlivý člověk), k tomu, abych vyjádřil, že může existovat jako osoba pro účely práva. Dříve byl obvyklý název morální osoba, který ze dvou důvodů odmítám: za první, vůbec nesouvisí s mravními nebo morálními poměry, za druhé, protože takový pojem je spíše vhodný k tomu označovat mezi lidmi protiklad nemorálního člověka, takže tento název zavádí myšlenky na zcela jiné oblasti.“⁶²

Savigny je prvním právním teoretikem, který konstruuje pojem osoby v dnešním pojetí. Završuje tak složitý vývoj, který vedl od vzniku pojmu morální osoba až k modernímu abstraktnímu chápání osoby v právním smyslu, která zahrnuje na jedné straně osobu přirozenou (fyzickou), na straně druhé pak osobu právnickou. Savigny tak po mém soudu uzavírá etapu, kdy byl pojem osoby spojen s člověkem jako nositelem určitého statusu. Zároveň však i otevírá etapu, kdy na osobu nenahlížíme pouze tak, že ze subjektu vyvozujeme subjektivní práva, nýbrž i naopak: tam, kde nacházíme subjektivní práva, klademe otázku, komu tato práva náležejí. Subjektem, kterému pak náležet mohou, nemusí být pouze člověk, nýbrž i „osoba právnická“. Od této koncepce je již jen malý krok k tomu, co učinila zhruba o 60 let později čistá právní věda, když na osobu začala nahlížet ryze normativně a považovat ji za „bod přičitatelnosti“, jehož účelem je být nositelem subjektivních práv a povinností. Jinými slovy to byl právě Savigny, který vytvořil předpoklady k nahlížení na pojem osoby nejenom „deduktivně“, nýbrž i „induktivně“.

⁶⁰ Lipp, M.: op. cit., str. 259.

⁶¹ Savigny, F. C.: System II, str. 240n.

⁶² „Ich gebrauche dafür lediglich den Namen der juristischen Person (welcher dann die natürliche Person, das heißt der einzelne Mensch, entgegengesetzt ist), um auszudrücken, daß sie nur durch diesen juristischen Zweck ein Daseyn als Person hat. Früher war sehr gewöhnlich der Name der moralischen Person, den ich aus zwei Gründen verwerfe: erstens weil er überhaupt nicht das Wesen der Begriffs berührt, der mit sittlichen Verhältnissen keinen Zusammenhang hat: zweitens weil jener Ausdruck eher dazu geeignet ist, unter den einzelnen Menschen den Gegensatz gegen die unmoralischen zu bezeichnen, so daß durch jenen Namen der Gedanke auf ein ganz fremdartiges Gebiet hinüber geleitet wird.“

6. Závěr

V současnosti se v právním diskursu spíše než pojmu osoba používá pojmu právní subjekt. Jestliže se dnes pro označení nositele subjektivních práva a povinností používá převážně tohoto termínu, potom to vypovídá i o tom, jakou metodou při vymezování právního subjektu postupujeme. K vysvětlení otázky v čem se **pojem osoba liší od pojmu subjekt**, bylo třeba začít tím, co mají společné. Jejich společnou vlastností je právní **subjektivita**. Rozdíl mezi nimi spočívá v tom, co je důvodem této subjektivity. V případě, že mluvíme o **osobě**, vycházíme z určité apriorní představy, kdo osoba je a jaká práva by jí měla náležet. Postup při vymezování osoby v právním smyslu je tak deduktivní a vychází z apriorního pojmu osoby. V případě, že uvažujeme o **subjektu práva** je náš postup opačný. Jestliže je někdo nebo něco nositelem určité subjektivity, potom z toho vyvozujeme, že se jedná o právní subjekt. Postupujeme tak induktivně. **Cílem tohoto článku přitom bylo popsat, jak se pojem osoby vyvíjel a co způsobilo to, že byl deduktivní přístup vycházející od „osoby“ v současnosti nahrazen induktivně získaným „právním subjektem“.**

Pojem „persona“ (osoba) pochází ze **starověké** terminologie. Antická koncepce pojmu „persona“ však byla úplně jiná než ta současná. To se týká jak koncepce „persony“ ve vztahu k osobě přirozené (fyzické), tak ve vztahu k osobě právnické. Pokud se týče osoby přirozené, zahrnoval pojem „persona“ všechny lidi bez ohledu na to, zdali jsme je mohli považovat za subjekty práva v dnešním slova smyslu. I otrok tak byl osobou, neboť zastával v sociálním životě „rolí otroka“. Obdobně tomu bylo i v případě osob právnických. Římské právo nejenže neznalo abstraktní pojem osoby, který by zastřešoval jak právnickou, tak fyzickou osobu, neznalo ani termín, který by v sobě zahrnoval všechny útvary, které dnes považujeme za osoby právnické. Jakkoliv se tak ze současných učebnic římského práva může zdát, že koncept právnické osoby je produktem římské jurisprudence, není tomu tak. Římské právo dokonce neznalo ani abstraktní pojem státu, namísto kterého se používalo označení „populus romanus“ (římský národ). Pojem právnické osoby byl totiž vytvořen až na počátku 19. století německou pandektní právní vědou.

Ve **středověku** vznikly pojmy jako je persona „ficta“, „mystica“ nebo „representanta“ v souvislosti s úvahami o tom, za co považovat církev. Bádání na teologickém poli tak mělo podle Jana Hurdíka významný vliv na chápání pojmu osoby. Abstraktní koncepce trojjediného boha podle něj přispěla i k abstraktní koncepci osoby v právním smyslu. Tedy člověk jako podstata, osoba jako jeho transformovaná podoba. Domnívám se však, že není jisté, do jaké míry můžeme tento model považovat za kořeny abstraktního pojmu osoby. Klade totiž otázku, do jaké míry se jedná o antropomorfní obraz světa, typický pro předkřesťanská mytolo-

gicky orientovaná náboženství. V návaznosti na to nebyla právní subjektivita přiznávána jen pohanským božstvům, nýbrž i zvířatům nebo předmětům denní potřeby (to také umožňovalo zvířecí procesy konané až do středověku). Nejvýznamnější vliv na koncepci osoby ve středověkém období spatřuji v kanonickém právu. To se totiž muselo vyrovnat s otázkou právní subjektivity jednotlivých složek církve. Proto se také domnívám, že pozdní středověk spíše rozvinul nauku o osobě ve smyslu sdružení osob, korporace – **corpus mysticum**. Přesto však mám za to, že kořeny abstraktního pojmu osoba v právním smyslu nespočívají ve středověku, nýbrž později v ranně novověkém období. Středověk totiž sice rozvinul korporační nauku, zcela nedosta- tečně se však věnoval konceptu osoby přirozené.

I když se to může zdát překvapivé, společný základ pozdějšího pojmu osoby přirozené i osoby právnické tvoří koncept **osoby morální**, který byl právě vyvinut v **ranně novověkém období**. Pojem morální osoby je tak tím pojmem, ve kterém můžeme hledat kořeny současného abstraktního konceptu osoby v právním smyslu. Termín morální osoby zavedl Samuel **Puffendorf** již koncem 17. století. Nutno však zdůraznit, že Puffendorfova „morální osoba“ neměla vůbec nic společného s právnickou osobou, se kterou bývá v současnosti zaměňována. Pojem morální osoby byl spojen s člověkem jako „morálním jsoucnem“. Stejně tak i pro Ch. **Wolffa** byl právě člověk jakožto „homo moralis“ morální osobou. K významovému posunu však již dochází v polovině 18. století u D. **Nettelbladta**, který odlišuje „osobu přirozenou“ a „osobu morální“. Ten pojem morální osoby na rozdíl od Puffendorfa s Wolfem spojuje výhradně se sdružením osob, zatímco člověk jako individuum je označován jako „osoba přirozená“. Jakkoliv jsou však jednotlivá výše uvedená pojetí rozdílná, to, co je spojuje, je statusová nauka, vztahující se k osobě. Status je tím, co určuje postavení osoby v rámci práva. K uznání obecné právní způsobilosti člověka tak bylo nejprve nezbytné překonat právě tuto statusovou, svojí podstatou ve středověku zakořeněnou, nauku.

Půdu pro filosofické uznání člověka jako právní osobnosti připravil již **René Descartes**, avšak teprve **Immanuel Kant** zdůvodnil, proč by sociální status osoby neměl určovat její „právní osobnost“, tedy práva a povinnosti. Kantovo zdůvodnění, že každý **člověk jako „causa finalis“** by neměl být prostředkem k dosahování cizích účelů znamená, že člověku z jeho podstaty náleží právo na uznání jeho osobnosti z něj samého. Na Kanta pak navázal **Savigny**, který z jeho koncepce dovodil oddělení práva a morálky. Jestliže je každý člověk osobou, potom je právo prostředkem k zajištění jeho svobody k mravnímu jednání. Právo je prostředkem k naplnění morálního zákona. Z toho také plyne změna terminologie, kterou Savigny dokončil. Odlišením člověka jako morální osoby a právního subjektu vytvořil zároveň abstraktní pojem osoby, který nemusí zahrnovat pouze osobu přirozenou, nýbrž i osobu právnickou.

Právě u Savignyho tak po mém soudu můžeme najít přelom, kdy na osobu nenahlížíme pouze tak, že ze subjektu vyvozujeme subjektivní práva, nýbrž i naopak: tam, kde nacházíme subjektivní práva, klademe otázku, komu tato práva náleží. Jinými slovy to byl právě Savigny, který vytvořil předpoklady k nahlížení na pojem osoby nejenom „deduktivně“, nýbrž i „induktivně“.

Summary

The purpose of this article is to elaborate on questions why and when the term “person” in its legal sense was replaced with the term “legal subject”. The replacement of “a person” with “a legal subject” in fact even means replacement of a deductive method emanating from “a person” with an inductive method emanating from “a legal subject” which is a bearer of subjective rights and duties. The term “persona” (a person) originates from **ancient** terminology. However, ancient concept of the term “persona” was completely different from the present one. Not only that the Roman law ignored abstract connotation of the term “person”, which would cover both a natural person and a legal person, it neither has the term, which would encompass all the bodies to be considered as a legal person nowadays. The term “legal person” was not created until the beginning of the 19th century and it was done by the German juridical theory of Pandectists. The term “legal subject”, in its contemporary sense, was neither known in the **Middle Ages**. Under the influence of the Canon Law the terms such as persona “ficta”, “mystica” or “representata” appeared. Thus, during the Middle Ages the corporate doctrine developed, on the other hand the concept of natural person was evolved quite insufficiently. The common base for the subsequent terms of a natural person and a legal person is made up by the concept of “**a moral person**”, which was not developed until the **early Modern Ages**. This term was introduced at the end of 17th century by Samuel Puffendorf (1632–1694) and during the 18th century it was specified and further defined as to its content by Christian Wolff (1679–1754) and Daniel Nettelbladt (1719–1791). Nevertheless, all the above mentioned concepts of “a moral person” are linked by doctrine of statuses. **Immanuel Kant** (1724–1804) was the first who explained that social status of a person should not determine its “legal personality” (i.e. its rights and duties). Kant was then followed by **Friedrich Carl von Savigny** (1779–1861) who replaced the term “moral person” with the term “legal person” and, thereby, created the conditions which were necessary to understand the concept of “a person” not only “deductively”, but also “inductively”.